

סמל ושירה

רות נצר

"המטפורה מהווה את מסכת האל
דרכה אפשר לחוות את הנצח"
(קמפבל)

"הטבע הוא מקדש בו עמודים חיים
...והאדם יחצה בו יער של סמלים
אשר יתנו בו מבטי אחווה חמים".
(שארל בודלר)

"סמל הוא גוף חי...בקרקעיתה הנפש
היא פשוט 'עולם'
...בסמל העולם עצמו מדבר" (יונג)

" ויעש לבית חלונים שקופים
אטומים" (מלכים א, ו, 4)

הסמל הוא תמיד חבור בין הנפש והעולם. בין אוביקט מציאותי בעולם לבין משמעותו הפנימית. הסמל הוא תמיד חבור בין שני דברים שמוטמעים זה בזה. כדברי רוברטו קאלאסו "המציאותי זורח בעצמה כה גדולה רק בשעה שהמציאות נכפלת". המציאות הנכפלת היא המציאות הנראית שטמון בה הנסתר. וכך הסמל הוא המתווך בינינו לעולם. בין המציאות הפנימית לחיצונית.

הסמל עצמו אינו ניתן להיות מובן אלא על ידי סמל: הסמל המסמל את הסמל הוא סולם שמחבר את העולם הפנימי והחיצוני. אותיות סלם-סמל בהיפוך מגלות את טיבו של הסמל עצמו, את השורש האחד של הנגלה והנסתר שבו. בעיני הסמל מצטייר ככדור צף בים, כשחלקו

תמיד מתחת למים - לא נראה, לא מודע, וחלקו מעל המים; הנראה. הכדור שנתון בתנועה סבובית פנימה והחוצה במים מצוי בעת ובעונה אחת בשני התחומים, והוא הכיסוי והגילוי - בניסוחו של ביאליק - בעת ובעונה אחת. תנועתו המתמדת מגלה כל העת את פניו המשתנות ומתחדשות תדיר, והרי הים הוא הסמל הארכיטיפי של הנפש הקולקטיבית הבלתי מודעת השייכת לכולנו.

ביאליק למשל, (במאמר הידוע 'גילוי וכיסוי בלשון') מדבר בשפה חיה של הסמל עצמו כדי לתאר את ההליכה על גלדי הקרח של המלים המתבקעות ונוצרות מחדש מעל התהום. הוא מיטיב לבטא במלים עצמן שמתפקדות שאצלו כסמלים חיים - לא את קצר ידה של הלשון אלא את ההשתנות המתמדת שלה, תהליכי מוות ותחיה ובריאה מחודשת. השינוי המתמיד של גלדי הקרח - של הלשון - הוא גם שינוי הסמלים. הגילוי וכיסוי בלשון הוא כמו הגילוי והכיסוי בסמל. בדבור רגיל מלים הן סימנים. בספרות ושירה הן גם מטפורות, כלומר, סמלים. הסמל-דימוי מחבר לרגע את השונים כשאינו מבטל את ניפרדותם. וכך הוא מקיים את אחדות הריבוי, את הזווג הקדוש, שממשיך להתקיים אחוז יחד בנקודה הפנימית.

*

בחוויית הסמל החי - חוויית הסמל היא של הדבר עצמו, ולא כסמל של משהו שהוא מצביע עליו. האם נחוויית כאמהות עצמה ולא כמסמלת האמהות, פסל האל נחוה כאלוהות עצמה ולא כסמל האלוהות. האדם שמשמש לנו מורה הדרך נחוה כמורה הדרך עצמו ולא כמסמל מורה הדרך הפנימי בנפשנו.

הסמל הוא תמיד משהו שמצביע-מורה-מאותת-מסמן אל עוד משהו שמעבר לו. תחושת המשהו הנסתר-הנעדר מעצימה את חוויית הסמל גם אם לא נדע מהו הנעדר. וכך הסמל הנוכח הוא תמיד בבחינת כפל הוויה של נעדר-נוכח, שהנעדר הטמון בו מעצים את נוכחותו. וזה קיסמו. הוא תמיד משאיר אותנו בגעגוע אל הנעדר שמעבר להשגתנו.

*

כדי להבין את משמעות הסמל כסמל אנחנו זקוקים לתודעה המבחנת. הסמל הוא התחלת התודעה; היכולת לייצג משהו בלתי נראה על ידי משהו אחר נגלה וניתן להכרה. יונג אומר שהחיים כשלעצמם ובהתהוותם אינם החיים האמיתיים, אלא הידיעה אותם הופכת את החיים לאמיתיים. הכוונה לידיעה שהיא מודעות מפרשת. הידיעה היא הבחנה בין חוויית הישות בעולם ובין ההכרה המודעת לישות זו. הבחנה זו נושאת בה פיצול בין השלם הראשוני לבין התודעה המבחינה. בין המסמן והמסומן. בהכרת המסומן מוסר הקסם מהעולם. ואז אלוהים זונח את העולם ומותיר את האדם לבדו. זה מה שקורה לנו בעידן של תודעה. כפי שקמפבל אומר, שלאלים אין מקום להחבא בו מפני הטלסקופ והמיקרוסקופ. כדי שהידיעה לא תהיה רציונלית כחרב שמפרידה ביננו לעולם, הנפש זקוקה לידיעה, שהיא כמו

והאדם ידע את חוה אשתו – ידיעה פנימית. כשחוה – היא מלשון חוויה. כמו שיונה וולך אומרת על התמונות החזיוניות שלה – "ורואים אותם ויודעים".

בקבלה הדעת היא הספירה שבאה אחרי ספירות חכמה ובינה ומחברת ביניהן. חכמה מסמלת את מה שבכוח (כח – מה), את הפוטנציאל, ובינה מסמלת את המימוש. ודעת מסמלת את ההטמעה של אותו פוטנציאל שכבר מומש והוטמע בנפש. כך הסמל החי הוא אפוא ידיעה פנימית של האדם שמטמיע בתוכו את המשמעות שבכוח עם המימוש שלה בפועל.

*

המיתוס, החלום והשירה - הם הנכחה של הסמל. שם הסמל הוא הדבר עצמו. הוא נוכח. נכחי – מולי - פנים אל פנים. בסמל החי אני חווה נוכחות. הוא מאפשר לי להיות נוכחת. אולי זו הסיבה, בין השאר, שאני נמשכת אל השירה. כי הנפש מתגעגעת אל המקום שבו אפשר להיות במקום המחובר השלם בטרם הפיצול. כי בשירה הדבר והמילה אחד הם. במובן הזה שירה ומיתוס הם היינו הך, המיתוס במקורו נכתב שירה, ראו האיליאדה והמקרא. כפי שוולס סטיבנס אומר – "מיתוס היה לפני שהמיתוס התחיל, מקודש מחובר ושלם". הסמל-מטפורה בשירה עומד בפני עצמו בלי שיש צורך להבין (כלומר, להפריד את השלם). רצוי לא להבין. בבקשה, אל תבינו: הנה מתוך שירי פול צלאן -

"מן היד מכרסם לי הסתיו את עלהו"

"אנחנו קולפים את הזמן מתוך האגוזים ומלמדים אותו ללכת. הזמן חוזר לקליפה".

הסמל החי – מהדהד אותנו. השירה היא המקום המבורך שבו הסמל יכול לנוח מפני האור הישיר של הפענוח.

"כבי את הנרות האור רוצה לנוח" – כותב אלתרמן. ואז - רק אז – דווקא אז - כמתגנב ומביא את המתנות שלו. הוא מהדהד בנו, קם לתחיה. נוכח. פועל עלינו מבלי דעת בכוחו הסמלי מבלי שנקרא בשמו.

*

הסמל והמטפורה מעורבבים בעיני. במטפורה – תמונות שונות יחד יוצרות תמונה חוויתית מועצמת. למשל:

עיניך יונים (שיר השירים). והדרך עודנה נפקחת לאורך (אלתרמן). או מטפורות שלי: סוסי שקיעה. הירח חלמון פצוע.

השפה - הלשון – המלה - מכילה בשירה תמונות שונות, כשלעתים הלשון מאחדת משמעויות סמליות שונות ומנוגדות. לדוגמה – הפסוק מהתפילה "מי כמוך נאדרי בקודש": אני שומעת כאן את הנהדר. האדיר. העטוף באדרת. אבל גם הנעדר. כך שהנוכחות האדירה הנהדרת מכילה את ההעדר. אנחנו שומעים את כל זה מבלי שאנחנו יודעים שאנחנו שומעים את זה, אבל הביטוי עצמו מהלך עלינו עוצמה שנובעת מאותה ידיעה בלתי ידועה. כשבמלה יש יותר ממה

שהיא – גם אנחנו הופכים להיות יותר ממה שהננו. כלומר, נהיים מה שהננו באמת.

*

את הניגודים הטמונים בשורש השפה מבטא ספר היצירה: "עשרים ושתים אותיות יסוד קבועות בגלגל ברל"א שערים וחוזר הגלגל פנים ואחור, וסימן לדבר אם בטובה אין למעלה מענג, ואם ברעה אין למטה מנגע". כאן הרעיון של ענג-נגע, של שורשי מלים רבות בעברית שהן דבר והיפוכו. כמו שחר-שחור, מהות – תהום, לחם – מחל, צבע – עצב. עולם – הָעֵלָם, ועוד. מבין הפוכי מלים אלה שהן בשורשן אחד – העלם שהוא עולם, תהום שהיא מהות, האין שהוא עין, פְּנִים שהם פְּנִים, ניתוק שהוא תיקון – מגלמים את הנגלה והנסתר יחד כשהניגודים מתלכדים בשורשם. והם מהות הסמל עצמו.

גם הרעיון הקבלי של צמצום האל מתקשר למהות הסמל: שכשהאל צמצם עצמו, בעצם הצמצום הוא צמצם עצמו כדי להתגלות באותיות - וכך ההעלם שלו הוא עצמו ההתגלות. מי שמכיר את חווית ההעדר בנפשו, יודע עד כמה יש בה נוכחות. עד כמה נוכח בו הסתר הפנים של האל.

*

חבור ניגודים פרדוקסלי במיוחד בשירה הוא האוקסימורון – חבור ניגודי פרדוקסלי: 'אין שלם כמו לב שבור'. 'שמחת עניים'. 'חלב שחור'. – השלמות של הדימוי האוקסימורוני נובעת מהחבור יחד של הדבר והיפוכו.

יש גם סמלים אוקסימורוניים – פרדוקסליים שמופיעים במיתוסים ובחלומות: הסנה הבוער ואינו אוכל, ילד מזוקן (האל הרמס), נחש או סוס בעלי כנפים, דג מדבר, צב מוזהב.

כל סמל מחבר בין הנגלה והנסתר. הסמל האוקסימורוני מחבר לא רק בין מציאות חיצונית נגלית ומציאות פנימית נסתרת, אלא גם בין שני הבטים מנוגדים של המציאות. במובן הזה כל הסמלים, ובמיוחד סמלים אוקסימורוניים, הם סוכני חבור הניגודים ומסמלים את מהות העצמי שהוא עצמו חבור ניגודים פרדוקסלי של הנפש.

ולסיום, אודה ואתוודה, לא תמיד ברור לי מה המסמל ומה המסומל. אלוהים מסמל את הנפש או הנפש את אלוהים? נו, טוב, כי שניהם בלתי נראים והם בעצם בְּאֹר הבלתי נראה על ידי הבלתי נראה. או בְּאֹר הבלתי ידוע על ידי הבלתי ידוע עוד יותר, כפי שאמרו האלכימאים.